

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-75>

УДК 351.713

ДЕТІНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ЯК СПОСІБ ЗБІЛЬШЕННЯ ПОДАТКОВИХ НАДХОДЖЕНЬ ДО БЮДЖЕТУ

DE-SHADOWING THE ECONOMY AS A WAY TO INCREASE TAX REVENUES TO THE BUDGET

Тарасенко Олена Юріївна

кандидат економічних наук, доцент,
Донецький державний університету управління
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8060-8793>

Перетяцько Валерія Сергіївна

магістрант,
Донецький державний університету управління
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0939-4520>

Tarasenko Olena, Peretiatko Valeriia
Donetsk State University of Management

В статті проаналізовано структуру зведеного бюджету України за доходами у 2018–2020 роках, проведено аналіз складу податкових надходжень у структурі зведеного бюджету України за доходами у 2018–2020 роках. У ході проведення дослідження було розглянуто розмір дефіциту державного бюджету за період незалежності України. Розглянуто зміни інтегрального показника рівня тіньової економіки в Україні і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП. Досліджено динаміку рівня тіньової економіки за окремими методами. Визначено причини наявності значних масштабів тіньової економіки. Було виділено основні інструменти тінізації фінансових потоків. В статті авторами представлено основні напрями щодо боротьби з тіньовою економікою, які забезпечать підвищення рівня податкових надходжень до бюджетів різних рівнів.

Ключові слова: бюджет, зведений бюджет, тіньова економіка, детінізація, податкові надходження, податки, економіка.

В статье проанализирована структура сводного бюджета Украины по доходам в 2018–2020 годах, проведен анализ состава налоговых поступлений в структуре сводного бюджета Украины по доходам в 2018–2020 годах. В ходе проведения исследования был рассмотрен размер дефицита государственного бюджета за период независимости Украины. Рассмотрены изменения интегрального показателя уровня теневой экономики в Украине и темпы прироста/снижения уровня реального ВВП. Исследована динамика уровня теневой экономики по отдельным методам. Определены причины наличия значительных масштабов теневой экономики. Были выделены основные инструменты тенизации финансовых потоков. В статье авторами представлены основные направления по борьбе с теневой экономикой, которые обеспечат повышение уровня налоговых поступлений в бюджеты разных уровней.

Ключевые слова: бюджет, сводный бюджет, теневая экономика, детенизация, налоговые поступления, налоги, экономика.

Almost all countries of the world face the problems of the presence of the shadow economy. The shadow economy in Ukraine is characterized by the presence of a large scale, which leads to a decrease in tax revenues to the budgets of various levels, which make up the largest part in the structure of the consolidated budget of Ukraine in terms of revenues. This phenomenon leads to the presence of a budget deficit in the country and makes us look for directions in the fight against the shadow economy. The purpose of this study is to develop directions for the de-shadowing of the Ukrainian economy as a way to increase tax revenues to the budget. The relevance of the issue of de-shadowing the economy lies in the fact that every year there are more and more offenders who are constantly improving the forms and methods of tax evasion. Therefore, constant monitoring by scientists on this economic phenomenon is necessary and the development of appropriate recommendations regarding the de-shadowing process. The research methodology is based on the use of different methods of cognition, in particular, analysis, comparison, research method and systematization method. The article analyzes the structure of the consolidated budget of Ukraine by revenues for 2018–2020, analyzes the composition of tax revenues in the structure of the consolidated

budget of Ukraine by revenues for 2018–2020. In the course of the study were considered the size of the state budget deficit for the period of independence of Ukraine, changes in the integral indicator of the level of the shadow economy in Ukraine and the rate of growth/decline in the level of real Gross domestic product (GDP). The dynamics of the level of the shadow economy is investigated by individual methods (method "household expenditures – retail turnover and services", electric method, monetary method, method of unprofitable enterprises). The reasons for the presence of a significant scale of the shadow economy have been determined. The main tools for shadowing financial flows were identified. In the article, the authors present the main directions in the fight against the shadow economy, which will ensure an increase in the level of tax revenues to the budgets of different levels (state and local).

Keywords: budget, consolidated budget, shadow economy, de-shadowing, tax revenues, taxes, economics.

Постановка проблеми. За останні 3 роки питома вага податкових надходжень у формуванні структури зведеного бюджету України за доходами складає більше 80%. Несплачені податки звужують базу надходжень у державному і місцевих бюджетах, що загострює проблему дефіциту коштів у держави. Тому досить важливим є розгляд детінізації економіки як способу збільшення податкових надходжень до зведеного бюджету України.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідженням проблем тіньової економіки, причинами її виникнення та методам боротьби з ними присвячені праці багатьох вчених таких, як А. Базиліук, С. Баранов [7], А. Бочі [6], З. Варналій, В. Засанський, А. Кізіма, В. Поворозник [6] та ін. Праці даних вчених висвітлюють проблему тіньової економіки відносно різних аспектів, у даному дослідженні більш детально розглянуто можливості детінізації економіки України як засобу підвищення податкових надходжень у структурі зведеного бюджету. Питання детінізації економіки є досить актуальним та достатньо вивченим у нашій країні. Але, наразі правопорушники постійно удосконалюють форми і способи ухилення від сплати податків та зборів, а засоби державного регулювання потребують удосконалення. Тому необхідним є постійний моніторинг зі сторони науковців за даним економічним явищем та розробка відповідних рекомендацій щодо процесу детінізації.

Мета дослідження полягає в розробці напрямів детінізації економіки України як способу збільшення податкових надходжень до бюджету.

Виклад основного матеріалу дослідження. Державний бюджет – головний загальнодержавний фонд централізованих коштів, за допомогою якого держава концентрує певну частку валового внутрішнього продукту та централізовано розподіляє її на розвиток національної економіки, для соціального захисту населення, утримання органів державної влади та управління, оборони країни. Державний бюджет на кожний фінансовий рік

розглядається Верховною Радою України і затверджується як закон [1].

Дефіцит державного бюджету країни виникає коли державні видатки перевищують її доходи. В Україні дане явище можна назвати хронічним, адже з років набуття незалежності в Україні лише 2000 рік та 2001 рік були бездефіцитними, а найменший показник дефіциту був у 1999 році. Станом на січень 2021 року був встановлений дефіцит державного бюджету у розмірі 5,7 млрд. грн [2].

Також варто зазначити, що в умовах децентралізації важливу роль відіграють місцеві бюджети, поповнення дохідної частини яких забезпечує розвиток територій. Місцевий бюджет є фінансово-економічною категорією та інструментом вирішення проблем місцевого рівня. Задля забезпечення стійкого розвитку територій необхідним постає виведення бізнесу з тіні.

Разом з цим варто зазначити з яких складових формується структура доходів зведеного бюджету за останні 3 роки (табл. 1).

Тобто, виходячи з цих даних, можна зробити висновок, що у формуванні структури зведеного бюджету України за доходами найбільшу частину складають податкові надходження – за останні 3 роки їх питома вага складає більше 80%.

Податкові надходження, в свою чергу, складаються з різних видів податків, розглянемо їх у таблиці 2.

Проаналізувавши дану таблицю, можна побачити, що згідно з офіційною статистикою, найбільший відсоток складають внутрішні податки на товари та послуги, податки на доходи, податки на прибуток та податки на збільшення ринкової вартості.

Ухилення від сплати податків є одним із видів економічних злочинів. Несплачені податки звужують базу надходжень у державному і муніципальних бюджетах, що загострює проблему дефіциту коштів у держави. Збереження цього явища наносить величезну шкоду суспільству, порушуючи нормальні стосунки держави з бізнесом і громадянами [7].

Таблиця 1

Структура зведеного бюджету України за доходами 2018–2020 роки

Показники	Роки				
	2018	2019	2020	Відхилення структури 2019 р. від 2018 р.	Відхилення структури 2020 р. від 2019 р.
Податкові надходження, %	83,29	82,98	82,57	-0,31	-0,41
Неподаткові надходження, %	16,27	16,50	17,03	0,23	0,53
Доходи від операцій з капіталом, %	0,24	0,24	0,26	0	0,02
Від Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ, %	0,13	0,10	0,08	-0,03	-0,02
Цільові фонди, %	0,07	0,18	0,06	0,11	-0,12
Структура	100	100	100	-	-

Джерело: складено автором на підставі даних [3]

Таблиця 2

Склад податкових надходжень у структурі зведеного бюджету України за доходами 2018–2020 роки

Показники	Роки					
	2018		2019		2020	
	млн. грн	%	млн. грн	%	млн. грн	%
Податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості	336 082,95	34,07	392 775,23	36,70	413 579,03	36,38
Податки на власність	1,14	0,00	0,03	0,00	0,57	0,00
Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів	50 086,89	5,08	52 024,86	4,86	57 112,61	5,02
Внутрішні податки на товари та послуги	507 157,00	51,42	515 766,58	48,19	554 450,39	48,78
Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції	27 076,62	2,75	30 086,00	2,81	30 460,51	2,68
Окремі податки і збори, що зараховуються до місцевих бюджетів	0,73	0,00	0,29	0,00	0,07	0,00
Збори на паливно-енергетичні ресурси	6,22	0,00	0,25	0,00	0,68	0,00
Місцеві податки	61 026,45	6,19	73 575,31	6,87	75 686,18	6,66
Інші податки і збори	4 923,43	0,49	6 093,85	0,57	5 397,14	0,48
Разом	986 361,43	100	1 070 322,40	100	1 136 687,18	100

Джерело: складено автором на підставі даних [3]

У цей же час за результатами дослідження Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України [4] рівень тіньової економіки у першому кварталі 2020 року склав 31% від обсягу офіційного ВВП.

Як відомо, тіньова економіка – це діяльність бізнесу та підприємств, яка здійснюється поза державним обліком та контролем, а тому не відображається в офіційній статистиці, доходи від такої тіньової діяльності не обліковуються, а отже податки не сплачуються

до бюджетів та державних цільових фондів. Через це існує дефіцит бюджетів різних рівнів та недофінансування цільових фондів, а отже гроші, які можливо було б спрямувати на виплату пенсій, заробітної плати працівникам бюджетних установ та оборону, осідають на рахунках правопорушників.

Також, виходячи з даних рис. 1, можна побачити, що відбулося збереження тенденції до скорочення рівня тіньової економіки, не зважаючи на поширення негативних наслідків пандемії COVID-19 і зниження рівня реального

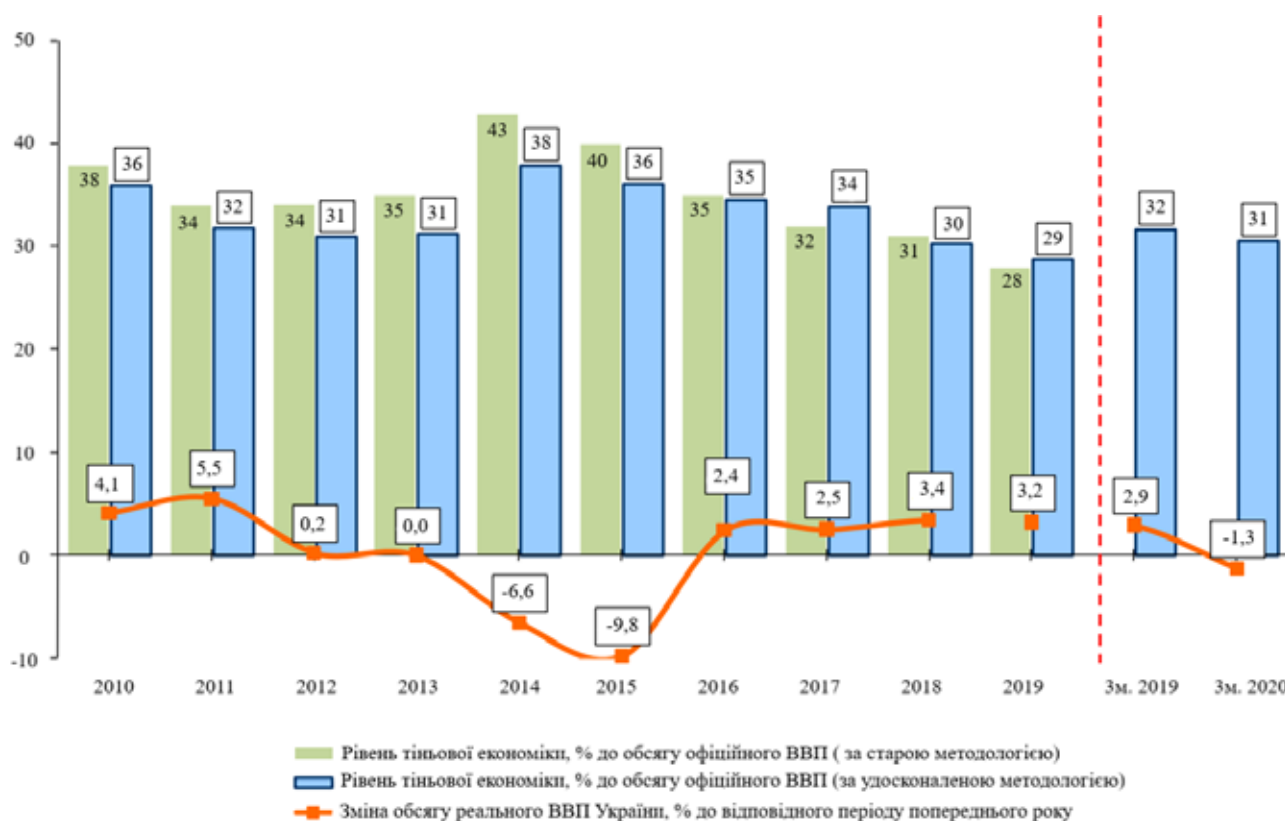

Рис. 1. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП (у % до відповідного періоду попереднього року)

Джерело: [4]

ВВП на 1,3% за підсумком першого кварталу 2020 року до відповідного кварталу 2019 року, але все одно її рівень залишається значним.

Утім, саме незвичний характер кризи, спричиненої поширенням пандемії та запровадженням карантинних заходів, визначив нетиповий характер динаміки тіньової економіки із так званими секторальними особливостями.

Якщо розглянути розрахунки динаміки рівня тіньової економіки за окремими методами (рис. 2), то можна зробити висновок, що три з чотирьох методів зафіксували зменшення рівня порівняно з відповідним періодом 2019 року: метод “витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги” – на 4 одиниці; електричний метод – на 3 одиниці; монетарний метод – на 2 одиниці.

Для прикладу за 2018 рік 846 млрд. грн від офіційного ВВП перебувало у тіні, з яких: 702 млрд грн становить готівкова тіньова економіка, 144 млрд грн – домашнє виробництво товарів для власного кінцевого використання, тобто – негрошова тіньова економіка [5].

Причин наявності значних масштабів тіньової економіки у нашій країні досить багато:

- 1) неефективне державне регулювання економіки (відсутність довіри між бізнесом та державою, висока бюрократизація, недосконале інституційне та законодавче забезпечення);
- 2) неефективне адміністрування податків (нестабільність і недосконалість податкового законодавства, велике податкове навантаження);
- 3) відсутність ефективної системи контролю та покарання за неофіційне працевлаштування та неоподаткування заробітної плати;
- 4) недосконалість бюджетної системи, низький контроль за використанням бюджетних коштів;
- 5) недосконалість судової та правоохоронної системи, відсутність чіткої державної програми боротьби з організованою злочинністю, в тому числі і в економічній сфері, низький рівень довіри населення до судових та правоохоронних органів.

Однак, все ж до основних інструментів тінізації фінансових потоків відносять мінімізацію податкових зобов'язань, ухилення від оподаткування, виведення коштів за межі України, легалізацію доходів, одержаних злочинним шляхом та порушення бюджетних видатків [6].

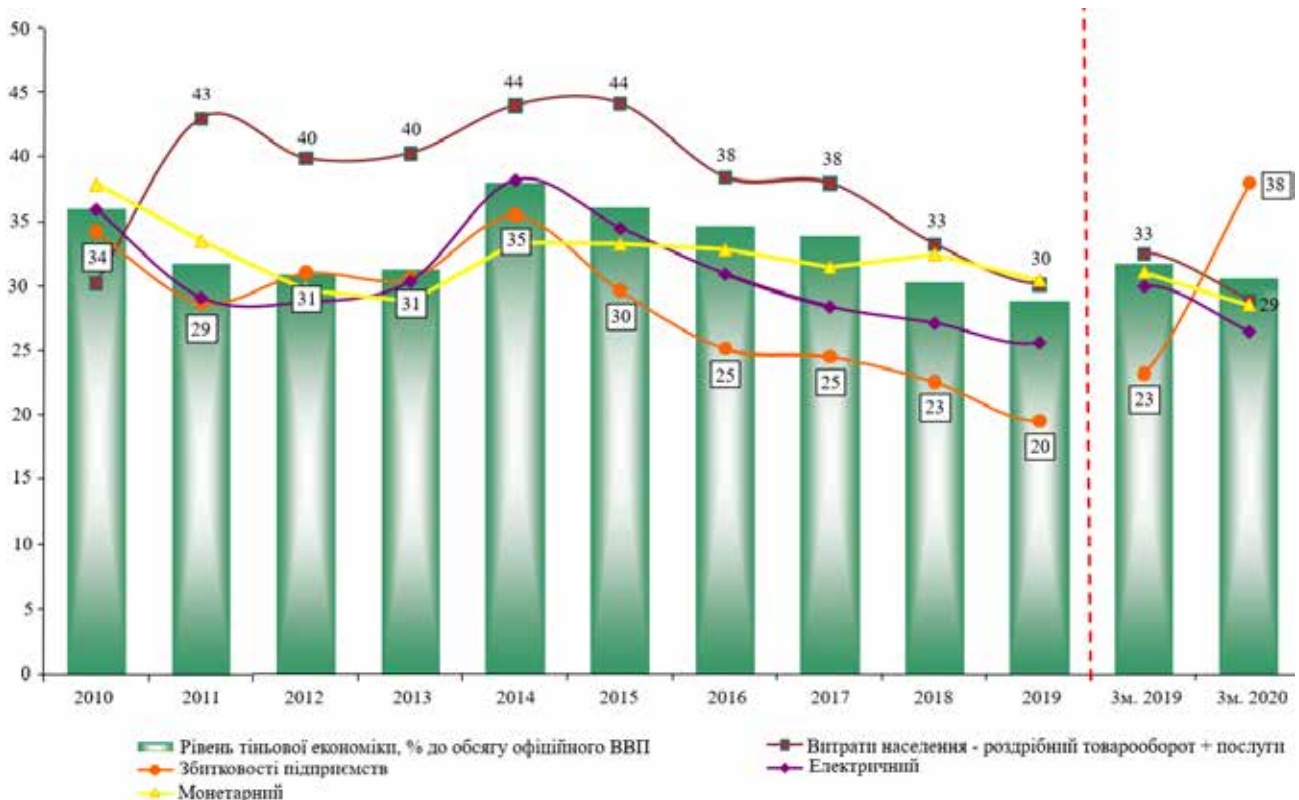

Рис. 2. Динаміка рівня тіньової економіки за окремими методами, % від обсягу офіційного ВВП

Джерело: [4]

Зниження рівня тіньової економіки в Україні можливе лише за умов комплексного подолання зазначених вище чинників, які стимулюють тіньову діяльність. Доцільним є використання наступних напрямів у боротьбі з тіньовою економікою, що забезпечить підвищення рівня податкових надходжень до бюджетів різних рівнів:

зменшення податкового навантаження та скорочення кількості обов'язкових платежів і податкових пільг для забезпечення рівних умов для всіх платників податків та зменшення випадків, коли податкові зобов'язання мінімізуються – даний напрям розрахований на те, що зниження ставок податків буде стимулювати підприємців до збільшення виробництва, і, як наслідок, призведе до збільшення бази оподаткування, що, в свою чергу, підвищить рівень податкових надходжень;

оптимізація механізму повернення податку на додану вартість та вирішення проблеми заборгованості держави перед підприємцями задля стимулювання розвитку економічних процесів;

проведення разової податкової амністії для забезпечення легалізації доходів шляхом декларування активів, що надасть можливість додаткових надходжень до бюджету;

забезпечення ефективності інформаційних систем та технологій в процесі адміністрування податків для уникнення впливу людського фактору на відповідні процеси;

застосовування належних податкових стимулів для бізнесу – спрощення процедури адміністрування податків, надання податкової підтримки при створенні підприємств малого та середнього бізнесу, для інноваційно активних підприємств (податкове відтермінування, пільговий період, звільнення від податкового навантаження на відповідний строк, що в перспективі має забезпечити розвиток економічних процесів і, як наслідок, збільшення податкових надходжень до бюджетів);

удосконалення механізму виявлення неплатників податків та посилення відповідальності за використання незаконних податкових схем, тінізацію фінансових потоків та умисну мінімізацію податкових зобов'язань.

Висновки. В ході проведення даного дослідження було з'ясовано, що наявність великих масштабів тіньової економіки призводить до зменшення надходження податків до бюджетів різних рівнів, які складають найбільшу частину у структурі зведеного бюджету України за доходами. Дане явище призводить

до наявності дефіциту бюджету країни та змушує шукати напрями у боротьбі з тіньовою економікою. Єдиним ефективним шляхом детінізації економіки країни є комплексне подолання чинників, які стимулюють тіньову діяльність, а також створення сприятливих умов для діяльності всіх суб'єктів ринку у легальному сек-

торі, таких як: зниження податкового тиску на підприємницьку діяльність, застосування належних податкових стимулів для бізнесу, удосконалення механізму виявлення неплатників податків, посилення відповідальності за злочини, пов'язані з організацією та провадженням тіньової діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Державний бюджет України : офіційний портал Міністерства фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/>
2. Виконання державного бюджету України в 2021 році : офіційний портал Міністерства фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/2021/>
3. Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua/>
4. Тенденції тіньової економіки : офіційний портал Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>
5. Тіньова економіка в Україні : офіційний портал Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/doslidjennya-tinovoji-ekonomiki-v-ukrayini--mayje-chvert-vvp--abo-846-mlrd-griven--perebuvaye-v-tini>
6. Бочі А., Поворозник В. Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання. Міжнародний центр перспективних досліджень. 2014. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf
7. Баранов С.О. Ухилення від сплати податків як основний чинник тіньової економіки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 12. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/12_2016/23.pdf.

REFERENCES:

1. Derzhavnyj bjudzhet Ukrainy [State budget of Ukraine]: oficijnyj portal Ministerstva finansiv Ukrainy. Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/> (in Ukrainian)
2. Vykonannya derzhavnogho bjudzhetu Ukrainy v 2021 roci [Execution of the state budget of Ukraine in 2021]: oficijnyj portal Ministerstva finansiv Ukrainy. Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/2021/> (in Ukrainian)
3. Derzhavnyj veb-portal bjudzhetu dlja ghromadjan [State web portal of the budget for citizens]. Available at: <https://openbudget.gov.ua/> (in Ukrainian)
4. Tendenciji tinjovoji ekonomiky [Trends in the shadow economy]: oficijnyj portal Ministerstva rozvytku ekonomiky, torghivli ta siljskogho ghospodarstva Ukrainy. Available at: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki> (in Ukrainian)
5. Tinjova ekonomika v Ukrajinu [Shadow economy in Ukraine]: oficijnyj portal Nacionalnogho banku Ukrainy. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/doslidjennya-tinovoji-ekonomiki-v-ukrayini--mayje-chvert-vvp--abo-846-mlrd-griven--perebuvaye-v-tini> (in Ukrainian)
6. Bochi A., Povoroznyk V. (2014) Tinjova ekonomika v Ukrajinu: prychny ta shljakhy podolannja [The shadow economy in Ukraine: causes and ways to overcome]. Mizhnarodnyj centr perspektyvnykh doslidzhenj. Available at: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf (in Ukrainian)
7. Baranov S.O. (2016) Ukhylennja vid splaty podatkov jak osnovnyj chynnyk tinjovoji ekonomiky [Tax evasion as a major factor in the shadow economy]. *Investyciji: praktyka ta dosvid*, no. 12. Available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/12_2016/23.pdf (in Ukrainian)